

تزئینات و رنگ‌های آرامش بخش در معماری

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۱۲

کد مقاله: ۴۴۳۱۰

فاطمه قبادی^۱

چکیده

اندیشه، آداب، رسوم و فرهنگ هر ملتی متأثر از محیط زندگی و مسکونی وی است. همچنین معماری تجسم فرهنگ یک جامعه است. هدف غایی انسان دینی، رسیدن به کمال و قرب الهی است، مسکن او نیز بایستی در این زمینه او را یاری کند. این پژوهش تزئین درونی خانه، مصالح و نور طبیعی بکار رفته در مسکن و معماری اسلامی را از منظر آیات و روایات تبیین نموده. معمار مسلمان به رنگ و تزئینات با دید عرفانی می‌نگرد و از مصالح و رنگ‌های آرامش بخش بهره می‌گیرد. از جمله مصالح شیشه‌ای، چوبی، آهکی و رنگ‌های آبی، سبز، زرد و ... در ادبیات اسلامی نور و روشنایی نیز دارای معانی روحانی هستند که نماینگر حضور خداوند می‌باشند. در این میان می‌توان از آیات سوره کهف جهت گیری نور خورشید در ساختمان به خوبی بهره گرفت. پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی بیان شده است. و منابع از طریق کتابخانه و اسنادی جمع‌آوری گردید.

واژگان کلیدی: معماری، مسکن، قرآن، سنت

۱- مقدمه

یکی از تمایلات طبیعی انسان مأوا گزینی و تلاش برای ساخت سر پناه است و طرز تفکر و ساخت روحی افراد در شکل ظاهری این بناها نمایان بوده، می‌توان گفت که اندیشه، خلق و خوی و فرهنگ هر ملتی نیز متأثر از محیط زندگی و مسکونی وی است. بنابراین بخشی از فرهنگ هر جامعه متأثر از چگونگی طراحی و احداث بناها و بافت ساختمانی موجود آن جامعه است. امروزه اهمیت محیط‌های مسکونی بعنوان سکونتگاه‌های اصلی مردم، روز به روز در حال افزایش است و جمعیت زیادی به سمت شهر نشینی و معماری نوین روی می‌آورند و می‌بایست به کیفیت محیط سکونت آن‌ها توجه ویژه نمود. معماران و کسانی که در زمینه مسکن کارآمد هستند بایسته است از فرامین و توصیه‌های اسلامی یعنی آیات و روایات که بهترین سرچشمه فیاض و الهام بخش الهی اند، بهره گیرند. در قرن بیستم معماران آغازگر معماری نوین و مدرن بودند که تمرکز اصلی بر امور مادی و حداکثر جنبه نفسانی و نه بعد معنوی و روحانی حیات داشتند. خود باختگی و عدول از ارزش‌های غنی فرهنگی از سوی بسیاری از معماران سده‌های اخیر در دوران فترت از فرهنگ خودی، پیروی و بکارگیری صور جاذب نمونه‌های غرب و گاه تهی از مبانی فرهنگی و انسانی، بدون توجه به شاخص‌ها و نیروهای تشکیل دهنده آنها و بالاخره برداشت‌های صوری و ظاهری از معماری بیگانه، زمینه تهی‌سازی و بیگانگی طرح‌ها از مفاهیم ارزشمندی گردید.

این جریان در واقع، تبعیت از مفاهیم فرهنگی و ارزش‌های غیر خودی است که در ساختار معماری شکل کالبدی به خود گرفته است.

۱- کتاب آشنایی با معماری اسلامی ایران از محمدکریم پیرنیا، ضمن ارج نهادن به نگارنده، به آسیب‌های مورد نظر خیلی کم پرداخته است.

۲- کتاب معماری و شهر سازی سنتی در کشورهای اسلامی از دکتر بمانیان و دیگران، فقط به معماری سنتی و فواید آن اشاره شده است.

۳- مقاله مسکن اسلامی (مبانی نظری تا جلوه‌های عینی در گذشته و حال) از محمد تقی زاده به آسیب‌ها اشاره نکرده است و مستندات آن نیز بسیار اندک هستند.

۴- پژوهش شاخصه‌های معماری و شهر سازی اسلامی، (پژوهشگاه بین المللی المصطفی صلی الله علیه و آله) به شاخصه‌های مسکن امروزی در آیات و روایات پرداخته است. محقق از روش تحلیلی-توصیفی استفاده نموده و از طریق اسنادی و کتابخانه‌ای به جمع‌آوری مطالب پرداخته است.

۲- مبانی نظری

۲-۱- مفهوم شناسی

معمار کسی است که طرح و نقشه ساختمانی را کشد و در بنای آن مراقبت کند. معماری یعنی؛ آبادانی کننده و عمل و شغل معمار را معماری می‌گویند. (معین، ج ۴ ص: ۴۲۴۱). معنای دیگری نیز در فرهنگ ابجدی، بکار رفته است (فرهنگ ابجدی (رضا، مهیار، ص: ۴۱۵).

معماری، هنر و فن طراحی و ساختن بناها، فضاهای شهری و دیگر فضاهای درونی و بیرونی برای پاسخ هماهنگ به نیازهای کارکردی و زیباشناسانه است. به گفته موتیسوس، معماری وسیله واقعی سنجش یک ملت بوده و هست و از آنجایی که «معماری» یکی از مظاهر بیرونی فرهنگ یک جامعه است نماد مناسبی برای مطالعه «فرهنگ» آن جامعه محسوب می‌شود. (ویکی پدیا، دانشنامه آزاد (<https://fa.wikipedia.org>))

معماری خلق فضایی زنده و پویاست که به واسطه بیان معمارانه عینیت پیدا می‌کند. معماری با هدف آسایش و آرامش انسان از تفکر او پدید می‌آید و نمی‌توان آن را تنها در جهت پاسخ به نیازهای مادی و فیزیکی انسان‌ها محدود کرد. می‌توان معماری را به عنوان ظرف برای زندگی انسان در نظر گرفت که علاوه بر برآوردن نیازهای فوق، هدفی بس والاتر بر آن مترتب می‌شود که همان برقراری ارتباط با احساسات و عواطف انسانی است. معماری تجسم فرهنگ یک جامعه است که در قالب کالبدی مادی ارائه و بیان می‌گردد و مورد قضاوت قرار می‌گیرد. (شفیعیان داریانی و علیرضا قبادی، "مفهوم ماندگاری در معماری اسلامی و مقایسه آن با مفهوم پایداری در معماری معاصر"، ص: ۳۳). در قرآن کریم آمده است که، خداوند جهان را بدون ستون‌هایی که بتوان آنها را دید بر افراشته است.^۱ بنابراین از نظر قرآن خداوند معمار هستی است.

۱- سوره رعد (۱۳)، آیه ۲.

کتابهای مختلف ادبی، دینی و عرفانی نیز بر این نکته تاکید کرده اند؛ معمار اسلامی سعی می‌کند، هندسه و نظم حاکم بر عالم هستی و طبیعت که مخلوق خداوند است را بیابد و در کار خود از آنها استفاده کند. و صرفاً به ظاهر طبیعت توجه نمی‌کند بلکه بر قواعد پنهان حیات بخشی که بر طبیعت مستولی است توجه می‌کند. (تقوائی، ویدا، آشنایی با بناهای تاریخی، ص ۴)

به نظر صاحب نظران معماری همچون، ریخته گران، مد پور، احمدی، گات و اوپس و هنفلینگ: زیبایی و ادراک حسی مرتبط با نظم و یکنواختی، در عین دارا بودن تضاد و تنوع ترکیب بندی، اعتدال، تقارن، توازن تناسب، هماهنگی، وضوح تعیین و قطعیت دانسته شده است در عین حالیکه زیبایی در ادراک آدمی دانسته شده و هستی مستقلی برای آن فرض نشده است. (مهدی زاده سراج " رابطه معنا، زیبایی، شکل و سازه در معماری" ص: ۱۲۵).

۲-۲- مسکن و عبودیت

از آنجا که تماس با طبیعت و تفکر در آن احساس تذکر را در انسان به وجود می‌آورد و انرا به سوی شناختی بهتر و آگاهانه‌تر نسبت به اصول اساسی اسلام همچون توحید رهنمون می‌کند؛ می‌توان اصل طبیعت‌گرایی را بعنوان یکی از مهم‌ترین اصول شهر سازی ایرانی- اسلامی معرفی کرد.^۱ مسکن سنتی با برخورداری از حیاط مرکزی، فضای سبز، حوض آب و آسمان را در میان خانه قرار داده و این مواهب طبیعی را به راحتی در حریم خصوصی، در اختیار اهل منزل قرار می‌دهد. (نقی زاده "مسکن اسلامی" مبانی نظری تا جلوه‌های عینی در گذشته و حال" ص: ۵۵). در حیاط مرکزی، انسان با توجه به میدان دیدی که دارد می‌تواند اجزاء مرتبط در بدنه را همزمان ببیند و در یک لحظه احساس وحدت و یگانگی را درک کند. (احمدی، بازخوانی نقش گمشده حیاط مرکزی در دستیابی به معماری پایدار، نشریه شهر و معماری بومی، شماره ۲)

به نظر می‌رسد تاکیدهای فراوان بر وجود آب و گیاه در کنار انسان مسلمان، علاوه بر جنبه‌های محیطی و زیستی، جنبه مذهبی و اعتقادی نیز داشته است، چرا که قرآن کریم وجود آب و گیاه را از آیات خداوندی و نشانه وجود رحمت حق تعالی می‌داند. (سوره های: رعد، آیه: ۳؛ نمل، آیه: ۶۱؛ نازعات، آیه: ۳۱؛ حجر، آیه: ۱۹) وجود آب و گیاه که جلوه‌هایی از خالق هستی می‌باشند، در داخل منازل، تقریباً امری همه گیر بوده است و این امر در هرگونه آب و هوایی، در شهرهای دوران اسلامی و بناهای سنتی به چشم می‌خورد. (محمد، نقی زاده "مسکن اسلامی (مبانی نظری تا جلوه‌های عینی در گذشته و حال)" ص: ۵۵).

همگی این‌ها مقدمه ای است بر هدف عالی‌تر عبودیت. در واقع، یکی از اصلی‌ترین ویژگی‌های بارز مسکن مطلوب، محل ذکر بودن آن است، که می‌توان موضوع ذکر اهل خانه را زمینه نزول برکت هم دانست. (همان، ص: ۵۰). نبود توجه به ذکر و یاد خدا در معماری لکور بوزیه و زندگی آپارتمان‌نشینی یکی از آسیب‌های مسکن جدید می‌باشد.

۳- کاربرد رنگ‌های آرامش بخش در تزئین

در قرآن کریم، پنج مورد به رنگ زرد اشاره شده و نیز از رنگ قرمز یک بار^۲ و از رنگ سفید دوازده بار و از رنگ سبز، به عنوان رنگ طبیعت و بهشتی، هشت بار و از رنگ آبی و سیاه مکرر به عنوان رمز مجرمان، یاد شده است^۳ و بهترین رنگ را رنگ خدایی (بی‌رنگی) معرفی کرده است.^۴

خداوند همه چیز را از خاک آفرید و همه آن‌ها را به رنگ‌های زیبا آفرید تا موجب شادی و آرامش انسان‌ها فراهم گردد.

معمار مسلمان به رنگ با دیدی عرفانی می‌نگرد او را فراسوی زمان می‌برد. در به‌کارگیری رنگ‌ها کمال دقت را داشته، سایه روشن‌های زیبایی که ایجاد می‌کند، بر هم‌جواری‌ها تأکید می‌نماید و گاه نیز بر تضاد و ناهماهنگی می‌افزاید که همه این‌ها را از طبیعت فراگرفته است. در خانه‌های سنتی در نگاه اول تصویری ساخته شده از تک رنگ‌ها به دیده می‌آید اما با نزدیک و داخل شدن در آن، نقش نوری که رنگ را به رقص درآورده ظاهر می‌گردد و دیگر خبری از دنیای تک رنگ نیست بلکه آدمی در دنیای موج از رنگ‌های گوناگون قرار می‌گیرد که این بر اساس نگاهی که ایرانیان به رنگ قائل‌اند طرح ریزی گردیده که بی‌رنگی را نماد وحدانیت و تک رنگی را نماد صمیمیت و گلستان رنگ‌ها را نشانی از عظمت الهی می‌دانند. بهره‌گیری هنرمندانه از نور، گستردگی

۱- ابوالفضل مشکینی، مهدی حمزه نژاد و اکرم قاسمی، مقاله تدقیق مفهومی و تشریح راه‌کارها و شاخص‌های تحقق نسبی چهار اصل مسجد محوری، محله محوری، درون‌گرایی و طبیعت‌گرایی در شهر ایرانی اسلامی، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، سر دبیر عبدالحمید بقره کار، شماره هشتم / پاییز ۱۳۹۴ / سال سوم، ص: ۲۸ و ۲۹.

۲- سوره فاطر (۴۵)، آیه ۲۷.

۳- در مورد عجایب رنگ‌ها در قرآن که برخی ادعای اعجاز در آن کرده‌اند. عبدالرحمن المرزوقه نجاح، اللون و دلالاته فی القرآن الکریم، پایان نامه دکتری، جامعه موه عماده الدراسات العليا، تاریخ دفاع ۲۴/۵/۲۰۱۰ میلادی، <http://mohamedrabeea.ne>

۴- سوره ی بقره، (۲) آیه: ۱۳۸.

دید، تقویت حیاط مرکزی و کاهش از جرم و توده ساختمان، از مواردی است که تماماً در خانه‌های سنتی نمود می‌یابد. (اخوت "بررسی نقش آیات قرآن و احادیث شیعه در شکل‌گیری کالبد مسکن سنتی" صص ۱۹۹-۲۰۰).

توجه به رنگهای مختلف در کلام بزرگان دین اسلام با صراحت بیان شده است. به طوریکه رنگ کبود آسمانی^۱ سبز، زرد^۲ و سفید^۳ حتی مصالح ساختمانی مثل مرمر سفید (جزائری، نعمت الله بن عبد الله، قصص الأنبياء (قصص قرآن - ترجمه قصص الأنبياء جزائری)، ص ۵۱۷) و سنگ سرخ^۴ در ساخت بنا تاکید شده است.

۳-۱- تزیین دیوارهای درونی خانه با رنگ های مناسب

بعضی از رنگها مانند زرد در قرآن قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لُونَهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّظْرِينَ^۵ آبی آسمانی و سبز^۶ که از عوامل ایجاد سرور و شادابی در محیط پیرامون است به طور صریح در متون دینی مورد تأکید قرار گرفته است؛ به گونه ای که از مجموع این متون مطلوبیت استفاده از این رنگها استنباط می شود. بنابراین، استفاده از این رنگها در رنگ آمیزی درون خانه مطلوب است و بهتر است که در تزئینات منازل بیشتر مورد توجه قرار بگیرد. از سوی دیگر در بعضی از احادیث، از رنگ هایی مانند قرمز به عنوان زینة الشیطان یاد شده است و استفاده از آنها نیز مورد نهی قرار گرفته است. (کلینی، کافی (ط - دار الحدیث) ج ۱۱ ص : ۳۸۰) از این رو استفاده از رنگ قرمز در رنگ کاری خانه از مطلوبیت الهی برخوردار نیست و نباید در تزئینات منازل به طور فراوان به کار رود. خانه عامری ها در کاشان برای بکار گیری از رنگ های آرامش بخش در تزیین خانه با حداکثر پوشش گری که از مطلوبیت های معماری اسلامی به شمار می رود؛ می توان نام برد.

۴- تزیینات داخلی خانه

۴-۱- مصالح شیشه ای

در برخی از گزارش های تاریخی درباره ساخت و سازهای حضرت سلیمان علیه السلام آمده است. ایشان در ساختن منازل از مصالح یا عملکردهای شیشه ای به طور گسترده استفاده کرده است. (عده الداعی و نجاح الساعی، ص: ۲۶۲ و ۲۶۳). به عنوان امری مطلوب از فعل یک پیامبر دارای حجیمت بوده و مورد توجه است. بنابراین، بهره گیری از چنین فناوری در ساخت خانه مناسب خواهد بود.

۴-۲- منع طلا و نقره کاری

طلا و نقره در این دو آیه :

۱- أَوْ يَكُونُ لَكَ بَيْتٌ مِّنْ زُرْفٍ أَوْ تُرْقِي فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقَيْكَ حَتَّى تَنْزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا^۸

۱- مفضل بن عمر، توحید المفضل، ص: ۱۲۸.

۲- بقره آیه ۶۹ و سوره مرسلات آیه ۳۳ به رنگ زرد اشاره شده است.

۳- مجلسی، بحار الأنوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار، ج ۳، ص ۱۱۱. و همان، ج ۲۴، صص ۲۷۴-۲۷۵.

و همچنین، نبی المحمود صلی الله علیه و آله فرمود: که نهی در آسمان و اهاب سبحان بمن اعطا نمود که مجرای آن از تحت العرش ایزد دیان است و در کنار آن جویبار هزار هزار قصر زرنگار که خشت آن قصور یکی از نقره و یکی از طلای آبدار است و گیاه آن بستان زعفران و سنگریزه های آن مکان یاقوت و مرجان است و خاک آن محل مغیض مشک ابیض است ای یهود آن مکان متعلق بمن و امتان من است و این در رتبه و کمال افضل از مراتب نوح نبی عز و جل است.

طبرسی، الإحتجاج علی أهل اللجاج (للطبرسی)، ترجمه و شرح غفاری، ج ۱، (غفاری مازندرانی، احمد) ص ۱۷۷.

۴- محمد بن یعقوب کلینی، أصول الکافی ترجمه مصطفوی، ج ۴، (سید جواد مصطفوی)، ص ۸۸.

۵- حسین بن محمد تقی نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۴، ص: ۲۶۶ سوره بقره (۲): ۶۹. گفتند: پروردگارت را در حق ما بخوان برای ما روشن کند که رنگ آن چگونه است؟

علی مشکینی اردبیلی، ترجمه مشکینی، قم، چاپ اول، نشر الهادی، ۱۳۸۱ ش، ص ۱۰.

۶- مفضل بن عمر، توحید مفضل، چاپ سوم، قم، داوری، بی تا. ص: ۱۲۸.

تفکر نما در رنگ آسمان آن را به این رنگ آفریده برای آن که موافق ترین رنگهاست بر آن که دیده، و نور بصر را تقویت می نماید، حتی آن که اطباء می گویند که اگر کسی را ضعیفی در دیده پدید آمده باشد باید که نظر کند به کبود مایل به سیاهی، و بعضی از طبیبان حاذق حکم کرده بود برای کسی که کندی در بینائی او به هم رسیده بود که پیوسته نظر کند در تغار کبودی که مملو از آب باشد.

مفضل ابن عمر، توحید مفضل ترجمه علامه مجلسی، (مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، ص: ۱۵۸).

۷- مجلسی، بحار الأنوار (ط - بیروت)، ج ۳، ص: ۲۹.

۸- الاسراء (۱۷): ۹۳

۲- وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحَىٰ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرَّهُمْ وَمَا يُفْتَرُونَ^۱

زُخْرُفٌ در اصل لغت، تزئین با طلا و جواهرات را گویند که بعدها در مورد هر گونه تزئین پر زرق و برق به کار رفته است؛ حتی به گفتار فریبنده نیز زُخْرُفُ القَوْل می گویند. (ابن ابی جمهور، عوالی اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة، ج ۱، ص: ۷۵) با توجه به اینکه خانه محل آرامش است، باید تزئینات به کار رفته در منازل تزئیناتی نباشد که انسان را از یاد خدا دور کند. این اصل برای همه بناهای شهری عمومیت دارد و در متون دینی به صورت عام از این کار نهی شده است. (طریحی، مجمع البحرین، ج ۵، ص: ۶۶). به ویژه در مورد مسجد بسیار حائز اهمیت است، به طوری که طلاکاری با آیات قرآن مورد مذمت قرار گرفته است. (فیض کاشانی، الوافی، ج ۲۶، ص: ۲۱۳).

۴-۳- استفاده از آهک

بخش اعظم بنایی تولید شده قبل از ابتدای قرن بیستم از ملات شن - آهک استفاده می نمود. ملات های محتوای آهک بالا امکان انبساط و انقباض دیوارهای بنایی تاریخی را بدون وارد آمدن خسارت بر واحدهای بنایی فراهم می کند. (آهک و کاربردهای آن، سایت عمران سافت) در گزارش تاریخی که از خانه امام سجاد علیه السلام ارائه شده است، دیوارهای خانه ایشان آهک کاری بوده است. (تمیمی آمدی، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ص: ۹۵). این کار امام معصوم علیه السلام که به عنوان حجت فعلی تلقی می شود از یک طرف، و از سوی دیگر نیز روشن است که آهک از نظر بافت مولکولی و مواد معدنی دارای قابلیت هایی است که گچ، سیمان و سایر مواد از آن بی بهره هستند از جمله در مقابل حرارت و رطوبت مقاوم بوده و خاصیت عایقی دارد و به دلیل بالابودن درجه سختی آن، به مرور زمان سفت تر و مقاوم تر می گردد (نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۳، ص: ۲۵۲). بنابراین یکی از مطلوبیت های اسلامی در مصالح خانه، به ویژه در تزئینات، استفاده از آهک است.

۴-۴- سقف و درهای چوبی

با توجه به قابلیت های برخی از چوبها، تأکید ویژه ای برای استفاده از آن در برخی اجزای فضایی و عملکردهای معماری اسلامی شده است. استحکام توأم با انعطاف چوب که در بیان امام صادق علیه السلام ذکر شده است. (مجلسی، بحار الأنوار، ط - بیروت)، ج ۳، ص: ۱۳۵ و ۱۳۶). نیز باعث مطلوبیت استفاده از آن در ریزه کاری های معماری می شود.

۴-۵- نقش های اسلیمی

در کلام نورانی قرآن به دو مورد به قدر و اندازه اشاره شده است:

۱. "خدا برای هر چیزی اندازه ای معین قرار داده است." (ترجمه علی مشکینی، ص ۵۵۸، سوره طلاق (۶۵)، آیه ۳)

۲. "البته ما هر چیز را به اندازه آفریدیم." (ترجمه ناصر مکارم شیرازی، ص ۵۳۰، سوره قمر (۵۴)، آیه ۴۹)

در روایتی از امام صادق علیه السلام از یونس علیه السلام: آیا می دانی که قدر چیست؟ یونس پاسخ داد: نه، حضرت صادق علیه السلام می فرماید: قدر همان هندسه و مرزبندی است، مانند مقدار بقا و زمان فنا. (کلینی، أصول الکافی، ترجمه مصطفوی، ج ۱، ص: ۲۱) تقدیر به معنای اندازه گیری و تعیین تمامی مخلوقات در ظرف و وجه خاص است؛ زیرا هندسه در اسلام، به دلیل پیوند نزدیکی که با مفهوم «قدر» در قرآن دارد، خود نوعی بازآفرینی تقدیر و تعین الهی در معماری است. بازآفرینی تقدیر و هندسه الهی موجود در جهان آفرینش در خانه های سنتی و بهره گیری از ابعاد و اندازه دقیق پیمون در کالبد و همچنین استفاده از نقوش اسلیمی و انتزاعی در تزئینات. (اخوت "بررسی نقش آیات قرآن و احادیث شیعه در شکل گیری کالبد مسکن سنتی"، ص ۲۰۲). با توجه به گرایش برخی به این نقوش و تاثیر آن در فضا، نیز الگو گیری از نقش های بی بدیل فرش های ایرانی در تزئینات و ترکیب با طرح های مدرن می توان فضای روحبخش بوجود آید.

۵- نور^۲

نور و روشنایی از ملزومات یک خانه است و این کلمه در ادبیات اسلامی دارای معنایی روحانی و معنوی است. اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ^۱ خدا نور آسمانها و زمین است. (آیتی، عبدالمحمد، ترجمه آیتی، ص: ۳۵۴). این پرتو الوهیت است. که اشیاء را از تاریکی لا

۱- الانعام (۶): ۱۱۲. و بدین گونه (به مانند تو) برای هر پیامبری دشمنانی از شیطانهای انس و جن (به وسیله خلق غرائز مختلف شهوت در وجودشان) قرار دادیم که برخی از آنها به برخی دیگر سخنان باطل آراسته و فریبنده را (بر ضد آن پیامبر) پیام سری می دادند تا (دیگران را) بفریبند و اگر خدا (به اراده تکوینی) می خواست چنین نمی کردند، پس آنها و افتراشان را رها کن (تا آن گاه که مأمور به نبرد شوی)

علی مشکینی اردبیلی، ترجمه مشکینی، ص ۲۹۱. زُخْرُفٌ "آی باطل مزین.

۲- منابع روشنایی مصنوعی شامل لامپ ها و تجهیزات روشنایی می باشد. هر قطعه ای که توانایی تولید نور را داشته باشد، لامپ گفته می شود. ارنست، نویفرت و پیتر نویفرت، اصول معماری نویفرت، (کلارا مهرانیان)، ص: ۵۰۱.

وجود بیرون می آورد. قابل دیده شدن کنایه از به هستی در آمدن و همانگونه که سایه چیزی بر روشنایی نمی افزاید، اشیاء به بهره ای که از پرتو هستی دارند، از میزان واقعیت برخوردارند (بوکهارات) نکته دیگری در ارتباط با نقش مفهومی نور می توان بیان داشت، آن است که اتفاق حکمای اسلامی بر این معناست که صور عالم مثال همه از جنس نورند و به یک عبارت حکیم و عارف و هنرمند در سیر صعودی و عروج عرفانی خویش، با پیراسته شدن از ماده و بعد، ورود به قلمروی "نوری" را تجربه می کند. (بلخاری) و در معماری معنا گرا می تواند نماینگر حضور الهی باشد. معانی نور در معماری به صورت، انعکاس نور، شکست نور، تضاد نور و سایه و فیلتر کردن نور، نور و رنگ می باشد. (بمانیان، سیده فاطمه، عظیمی "انعکاس معانی منبعث از جهان بینی اسلامی در طراحی معماری" ص: ۴۴).

۵-۱- نور خورشید

در زمستان دسترسی کامل به نور خورشید از طریق نورگیر مطلوب است. در حالیکه در تابستان هیچ تشعشع خورشیدی بروی نورگیر خوش آیند نمی باشد. بهترین روش این است تمام شیشه های جهت شمالی و غربی از اواخر نوامبر تا اواسط ژانویه^۲ (در نیم کره شمالی با شش ماه فاصله زمانی) به طریقی سایه اندازی شوند بطوریکه ضمن اینکه از تابش بیشتر خورشید در تابستان جلوگیری می شود و آفتاب زمستان نیز در آن وجود دارد. (نجفی امین، طرح خانه های اقتصادی از نظر مصرف انرژی برای مناطق معتدل، ص: ۴۵).

۵-۲- نور و سایه

همانگونه که در مبحث آرامش اشاره شد «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا» خداوند بعد از ذکر این آیه ۸۰ سوره مبارکه نحل، به سراغ یکی دیگر از نعمتهای الهی می رود و می فرماید "وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا" خداوند از آنچه آفریده است سایه هایی برای شما قرار داد^۳ " وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا^۴ " و از کوه ها، برای شما پناه گاههایی^۵ " " اکنان جمع " کن " (بر وزن جن) به معنی وسیله پوشش و حفظ و نگهداری است، و به همین جهت به مخفیگاه ها و غارها و پناه گاههایی که در کوه ها وجود دارد، اکنان گفته می شود.

سایه ها اعم از سایه درختان و اشیاء دیگر و یا سایه های غارها و پناهگاه های کوهستانی به عنوان یک نعمت قابل ملاحظه (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۱، ص: ۳۴۵) الهی بیان شده است، و حقیقت نیز همین است، زیرا همانگونه که انسان در زندگی خود نیاز به تابش نور دارد، در بسیاری از اوقات نیاز به سایه دارد، چرا که اگر نور یک نواخت بتابد، زندگی غیر ممکن خواهد بود، بزرگترین سایه برای ساکنان زمین، سایه کره زمین است که شب نام دارد و نیمی از سطح زمین را می پوشاند، نقش این سایه بزرگ، در زندگی انسانها برای هیچکس پوشیده نیست، همچنین نقش سایه های کوچکتر و کوچکتر به هنگام روز در مناطق مختلف می باشد.

ذکر نعمت "سایه ها" و "پناهگاه های کوهستانی" پس از ذکر نعمت "خانه ها" و "خیمه ها" که در آیه قبل گذشت گویا اشاره به این است که انسانها از سه گروه خارج نیستند: گروهی در شهرها و آبادیها زندگی می کنند و از خانه ها بهره می گیرند، گروهی دیگر که در سفرند و خیمه با خود دارند از خیمه ها استفاده می کنند، اما خداوند گروه سوم یعنی مسافرانی که حتی خیمه با خود ندارند، محروم نگذاشته، و در مسیر راه پناه گاههایی برای آنها تهیه دیده است.

ممکن است اهمیت غارها و پناهگاه های کوهستانی برای شهرنشینان آسوده خاطر، هرگز روشن نباشد، ولی بیابانگردها، مسافران بی دفاع، چوپانها و خلاصه؛ همه کسانی که از نعمت خانه های ثابت و سیار محرومند و در یک آفتاب داغ تابستان و یا سوز سرمای زمستان گرفتار می شوند می دانند تا چه اندازه وجود یک پناهگاه کوهستانی، اهمیت حیاتی دارد و گاهی انسانها و حیوانات زیادی را از مرگ حتمی نجات می بخشد، بخصوص اینکه این گونه پناهگاهها معمولا در زمستان گرم و در تابستان سرد است (همان، ص: ۳۴۶)

۳-۵- حداکثر نورگیری طبیعی

نور نشانی از حرکت به سمت حقیقت است که حالت فیزیکی و مادی ندارد و نحوه استفاده از نور در کنار عوامل دیگر مانند اقلیم، موقعیت قرارگیری، زیبایی، تنوع، سازمان فضایی و ابعاد روحانی خانه مطرح می شود.

۱- سوره نور (۶۴)، آیه ۳۵.

۲- از اواخر آذر ماه تا اواسط بهمن ماه.

۳- سوره نحل (۱۲۸)، آیه ۸۱.

۴- خداوند از آنچه آفریده سایه هایی برای شما قرار داده. محمدرضا، آدینه وند لرستانی، کلمة الله العلیا، ص: ۶۵۳.

۵- سوره نحل (۱۲۸)، آیه ۸۱.

۶- و خداوند از آنچه آفریده سایه هایی برای شما قرار داده و از کوه ها پناهگاههایی آدینه وند لرستانی، کلمة الله العلیا، ص: ۶۵۳.

می توان استفاده از حضور کالبدی و معنوی نور در خانه که به صورت تعدیل یافته و توسط کنترل کننده‌های نور شامل رواق، سایه‌بان، پرده، پنجره‌های مشبک، روزن، ارسی و هورنو بهره‌گیری شود.^۱ روایات اسلامی واردشدن و نشستن در خانه تاریک مورد نهی فرموده اند.^۲ چنان که در روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله با تعبیر کراهت داشتن خدا از آن، یعنی خوشایند نبودن آن برای خداوند بیان شده است. (حسن بن فضل طبرسی، مکارم الأخلاق ص: ۲۳۵) بر خلاف تاریکی، روشن بودن اماکن شهر اعم از خانه و مسجد (در شاخص های مسجد ضرورت روشنایی خواهد آمد) دارای مطلوبیت است. به طوری که نسبت به روشن نمودن چراغ در منازل، پیش از غروب آفتاب امر شده (نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۳، ص: ۴۵۶) و در منازل ائمه علیهم السلام نیز برای دوری از تاریکی، نورگیر ها و پنجره هایی به فراخور ایجاد شده بود. (کلینی، الکافی (ط - الإسلامية)، ج ۱، ص: ۳۳۹ و ۳۳۸) البته بنا به فرموده امام معصوم علیه السلام، ایجاد نورگیر در منزل، به شرط لطمه نزدن به حریم حقوقی دیگران قابل اجرا است. (مغربی، دعائم الإسلام، ج ۲، ص: ۵۰۵). بنابراین، ایجاد پنجره و نورگیر برای بهره مندی از نور طبیعی که برای ابعاد فضاهای درونی قابل محاسبه است، و همچنین تعبیه چراغ هایی با نور نزدیک به نور طبیعی در ساختمان ها ضروری است. این عملکرد در معماری منظر و به عنوان چشم انداز مطرح است و دارای راهکارها و روش های متنوع و متناسب با خانه اسلامی - ایرانی می باشد.

۴-۵- جریان نور و هوا در غار اصحاب کهف

یکی از موضوعاتی مورد بحث؛ جریان نور و هوا در غار اصحاب کهف و سابقه ای از آن در کلام الهی آمده است. موضوع آن؛ رابطه خانه (محل زندگی و حیات) با محیط، و به عبارت دیگر، تنظیم شرایط محیط زندگی با نیازهای فیزیولوژیکی انسان است. «وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَّوَّرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرَّبُ مِنْهُمْ ذَاتَ الشَّمَالِ»^۳. این آیه کریمه، جهت گیری غار اصحاب کهف را مشخص می دارد؛ و آفتاب را وقتی که طلوع می کند از طرف غار آنان دست راست {سمت راست} متمایل می شود و در نتیجه نورش به داخل غار می افتد و وقتی غروب می کند طرف دست چپ {سمت چپ} غار را قطع می کند و در نتیجه شعاعش داخل غار می افتد و اصحاب غار در فضای وسیع غار قرار دارند که آفتاب به آنان نمی رسد. خدای سبحان با همین بیان کوتاه این معانی را فهمانده که اولاً غار اصحاب کهف، شرقی- غربی قرار نگرفته بود که از شعاع آفتاب فقط یک وعده استفاده کنند، یا صبح و یا بعداز ظهر؛ بلکه ساختمانش قطبی بوده یعنی [چون غار در نیمکره شمال بوده] درب غار بطرف قطب جنوبی است که هم در هنگام طلوع و هم در هنگام غروب شعاع آفتاب به داخل آن می تابیده چون از درب غار دور بودند و در فضای وسیع غار قرار داشتند، خداوند به این وسیله از حرارت آفتاب و دگرگون شدن رنگ و رویشان و پوسیده شدن لباسهایشان حفظ فرموده بوده‌اند؛ و ثالثاً، در خواب خود راحت بوده‌اند؛ زیرا هوای خوابگاهشان حبس نبوده، همواره در فضای غار از طرف شرق و غرب در جریان بوده و اصحاب غار هم در گذرگاه این گردش هوا قرار داشته اند. (طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۳، محمد باقر موسوی) (صص: ۳۵۲-۳۵۶).

در این آیه، به خوبی جهت گیری یک واحد مسکونی که بتواند از نور خورشید حداکثر استفاده را بنماید، نشان داده شده است. از طرف دیگر، فضای وسیع و برقراری جریان هوا از مسائل دیگری است که عنوان شده و فضایی است که می تواند سلامت و راحتی ساکنان را فراهم کند، آن چنان که برای مدلی که خداوند مقرر فرموده بود (۳۱۳ سال قمری) اصحاب کهف در آن به آسودگی به خواب رفته بودند. (نقی زاده، "مسکن اسلامی (مبانی نظری تا جلوه های عینی در گذشته و حال)"، ص: ۴۹).

۶- منزل حضرت خدیجه

منزل حضرت خدیجه سلام الله علیها پشت کوه مروه و در بازار عطاران (زقاق العطارین) واقع شده بوده است. بخاطر همین قرب و همجواری بود که به نظر برخی عالمان اسلامی معراج پیامبر صلی الله علیه و آله از این بیت بوده و "المسجد الحرام"^۴ در آیه شریفه، اشاره به این بیت دارد و اطلاقش از باب مجاز مجاورت. آنچه در تمام نقلهای تاریخی پیرامون این خانه دیده می شود این است که پیامبر صلی الله علیه و آله پس از ازدواج تا زمان هجرت به مدینه در این خانه سکونت داشتند و حضرت خدیجه سلام الله علیها نیز تمام فرزندان خود را در این خانه به دنیا آورده اند. ابن جبیر (م ۶۱۴ هـ) اضافه می کند، در این خانه تولد حسین

۱- هانیه اخوت " بررسی نقش آیات قرآن و احادیث شیعه در شکل گیری کالبد مسکن سنتی " فصلنامه علمی - پژوهشی شیعه شناسی، سال سیزدهم، شماره ۵۲، زمستان ۱۳۹۴، ص ۱۹۸.

۲- عَنْ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ أَنْ يُدْخَلَ بَيْتًا مُظْلِمًا إِلَّا بِمِصْبَاحٍ.

ابن اشعث، محمد بن محمد، الجعفریات (الأشعثیات)، ص: ۱۶۸.

۳- سوره کهف (۱۸)، آیه ۱۷.

۴- سوره بقره (۲) آیه ۱۹۱.

علیه‌م‌السلام نیز رخ داده و تا زمان وی نیز جای تولد آن دو سبط مکرم مشخص بوده و مردمان بدانها تبرک می‌جستند. همچنین جایگاه ولادت صدیقه طاهره سلام الله علیها مشخص بوده و بعدها حتی بر آن قبه‌ای قرار داده شد.

در هر صورت آنچه مسلم است باقی ماندن بنای این خانه تا زمان معاصر است. (جعفریان، آثار اسلامی مکه و مدینه، ناشر دیجیتالی مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، ص: ۱۹۵). گزارش‌های متعدد تاریخ‌نویسان و نیز جهانگردانی که این خانه را در مکه زیارت کرده بودند از باقی ماندن حدود اصلی خانه خبر میدادند. گویا این خانه تا قرن فعلی و پیش از توسعه نخست آل سعود در سوق الصاغة^۱ وجود داشته است. (همان، ص: ۱۹۴ و ۱۹۵)

در توسعه نخست، تمام منازل قدیمی اطراف مروه تخریب شد اما این خانه بخاطر کم ارتفاع بودنش در امان ماند و در زیر فضای حرم جدید قرار گرفت. در توسعه دوم، دیوارهای خانه مجدداً کشف شد اما از ترس حملات سلفیون، خانه با ماسه پر و در زیر توسعه جدید مجدداً مدفون شد.

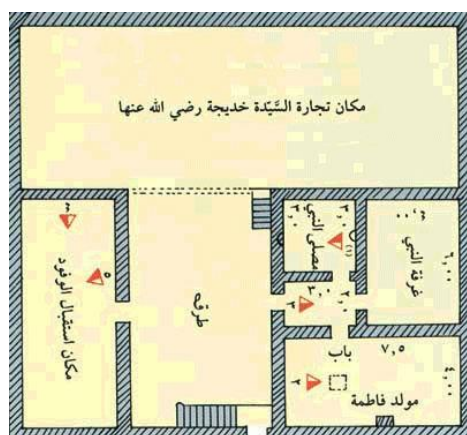
نکته اخیر را مهندس باستان‌شناسی که خانه را کشف کرده بود در این مصاحبه تلویزیونی گفته است. بر اساس گفته وی با کشف خانه، در مدت کوتاهی که تا دفن فاصله بود تصاویر و نیز نقشه خانه را بر اساس کتاب تاریخی ترسیم کرده است. (پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه نت، تاریخ انتشار: ۱۶/۱۰/۱۳۹۷. <https://hawzah.net>)

۶- خانه درون‌گرا در ایران

در ساختمانهای گذشته ایران، توجه به درون (باطن) بیش از بیرون (ظاهر) و ارزش‌هایی چون حیا، عدم تفاخر، ریا و خودنمایی، پرهیز از برهنگی و خودآرایی، از بین بردن زمینه رشد خودپسندی و وحدت جامعه در ساختمان‌های درون‌گرا به خوبی قابل مشاهده است. (الهی زاده و راضیه، سیروسی "الگوسازی مسکن بر پایه سبک زندگی اسلامی" ص: ۲۸). ضمن آنکه به تعبیر بورکهارت خانه درون‌گرا، دریچه‌ای رو به آسمان دارد. خانه درون‌گرا نوعی پاسخ به سیر در انفس و درون خویش است.

بهزاد وثیق، در بیانی زیبا به معرفی اهم خصوصیات خانه درون‌گرا پرداخته است؛ خانه درون‌گرا؛ مانند حصار، زندگی را محافظت می‌کند و در درون این حصار، آب و درخت، انسان را بی‌نیاز می‌کند. هرخانه، جهانی کوچک است که پوسته خانواده را دربرمی‌گیرد. حیاط، کثرت‌ها را وحدت می‌بخشد و آب مانند آینه آسمان زندگی را تطهیر می‌کند. هشتی، فضایی تنگ و نیمه تاریکی است که پس از کوچه واقع می‌شود و رابط بین بیرون، اندرون و حریم زندگی است فضای باز، نیمه باز و بسته در خانه، نماد تسلسلی است برای سکوت، مکث، عبادت و اندیشه که انسان ایرانی را به عالم بالا سوق می‌دهد

تاریخ پیدایش خانه‌های درون‌گرا به پیش از اسلام بازمی‌گردد. نمونه آن را می‌توان در خانه‌های باستانی تپه زاغه متعلق به هزاره ششم ق. م یافت که حیاط در آن به عنوان رابط بین فضاهای خانه به کار گرفته می‌شد. با ظهور دین اسلام، حریم خانواده تقدس یافت و این تفکر در اندیشه معمار ایرانی رسوخ یافت. خانه، در بافت شهری پیوسته، متراکم و درونگرا، فضایی خصوصی برای زندگی خانوادگی بود تا افراد از دید اشخاص نامحرم محفوظ باشند. فضای ورودی این نوع خانه‌ها به تبعیت از اهداف مذهبی و اجتماعی به شکلی طراحی می‌شد که افراد به صورت ناگهانی وارد خانه نشوند. به همین جهت طراحی فضای ورودی خانه‌های درون‌گرا به گونه‌ای بود که مسیر حرکت در امتداد محوری غیرمستقیم شکل می‌گرفت (همان، ص: ۳۹).

۱- بازار زرگری
 ۲- خانه خدیجه که شامل ۱: طرّقه و مکان تجارت ۲: مولد فاطمه ۳: مصلى النبی و ۴: غرفه النبی ۵: مکان استقبال الوفود و طرّقه
 غُرْفَةُ طَبَقَه و اشکوبه بالای بنا، منازل بهشتی هم - غُرْفَةُ - نامیده شده (حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ج ۲، ص: ۶۹۴) غُرْفَةُ النبی اتاق پیامبر صلی الله علیه وآله
 الوَفْد، مص، ج وفود: هیأتی که بر امیری وارد شوند، جمع (الوافد) بمعنای گروهی که به شهرها مسافرت کنند. (فؤاد افراهبستانی، فرهنگ ابجدی، ص: ۹۹۱) مکان استقبال الوفود: محل استقبال از مهمانان
 مصلى النبی: محل نماز پیامبر صلی الله علیه وآله
 طرق: کوبیدن. مثل کوبیدن آهن و در زدن. علی اکبر قرشی بنایی، قاموس قرآن، ج ۴، ص: ۲۱۰. طرّقه .

از ویژگی های مهم درون گرایی، نداشتن ارتباط بصری مستقیم فضاهای داخلی با بیرون از خانه است. در این نوع خانه ها، سلسله مراتبی برای ورود به درون وجود داشت. تنها عنصر ارتباط با بیرون هشتی بود. بعد از هشتی، راهرویی پیچ در پیچ به نام دالان قرار داشت که سبب می شد حریم خانه از دید افراد غریبه در امان بماند. پس از آن، فضای اصلی خانه بود که شامل دو قسمت درونی و بیرونی می شد. بیرونی، مخصوص میهمانان بود و اندرونی، برای اهل خانه و خدمه به کار می رفت. اولین بخش این قسمت، حیاط بود که به آن میان سرا نیز گفته می شد. پس از عبور از حیاط، راهرویی به نام یک دری وجود داشت که ارتباط فضای باز و حیاط را میسر می کرد. اتاق کوچک خانه دودری و اتاق استراحت را سه دری می نامیدند. به اتاق میهمان خانه، پنج دری گفته می شد. خانواده، شب های تابستانی در ایوان می نشستند. ایوان، فضایی مسقف بود که از سه طرف محدود و از یک طرف به فضای باز مشرف می شد. (همان، ص: ۴۰).

۷- نتیجه گیری

گم شده مسکن امروزی آرامش و آسایش روحی و جسمی است. در معماری معاصر هر یک از سازمانهای فضایی خانه ها به صورت مستقل از محیط پیرامون طراحی می شوند. چشم انداز و نور عاملی مهم در خانه سنتی و تاریخی بوده و وجود پنجره های زیبا شاهد این ماجرا است؛ اما در بنای معاصر توجه به نور طبیعی در حداقل ممکن است. نور در خانه معاصر الزامی نیست. اما در گذشته، فضای لایتناهی منبع تغذیه معماری و توجه به فضای باز الزامی بوده است. از جمله عوامل آرامش در خانه علاوه بر فضای مسکن و نور، رنگ و تزیینات است در این مورد نیز معماری مدرن فقط به نمای بیرونی ساختمان توجه کرده است. معمار بجای استفاده از مصالح آهک، چوب، یا گل و یا نقش های اسلیمی سنتی، به مصالح فلزی و بتونی و بعضا تزیینات بی روح، روی آورده است. همچنین باید به اندازه نیاز و در حد کفاف و به دور از تجمل گرایی باشد. جریان نور و هوا در غار اصحاب کهف در گردش بوده همواره در فضای غار از طرف شرق و غرب در جریان بوده. در پایان این پژوهش به عنوان نمونه خانه حضرت خدیجه سلام الله علیها اشاره شده است. اگر چه موضوع مسکن، به دلیل وسعت و تنوع و حجم آن نیازمند تحقیقات عمده ای در زمینه های مختلف فرهنگی، زیستی، روان شناسی، جامعه شناسی، اقلیمی، هنری، فنی و اقتصادی است که به این ترتیب اظهار نظر سریع و یا ارائه الگویی ثابت برای آن را منتفی میکند. در این زمینه مطالعات اولیه ای نیز صورت پذیرفته که استفاده از آن میتواند مفید باشد. پژوهشگران و کارشناسان معماری و مسکن در زمینه آسیب شناسی ساختمان های اداری و مذهبی و راهکارهای آن برای بازگشت به معماری بومی و اسلامی می توانند تحقیق و تفحص مضاعفی را ارائه نمایند.

منابع

۱. قران: الهی قمشه ای، مهدی، ترجمه الهی قمشه ای چاپ دوم، قم، فاطمه الزهراء، ۱۳۸۰ ش.
۲. نهج البلاغه: شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه (ترجمه انصاریان) (انصاریان، حسین)، چاپ اول، قم دارالعرفان، ۱۳۸۸.
۳. آدینوند لرستانی، محمد رضا، کلمه الله علیا، ج ۶، چاپ اول، تهران، اسوه، ۱۳۷۷.
۴. آیتی، عبدالمحمد، ترجمه آیتی، چاپ چهارم، تهران، صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، انتشارات سروش، ۱۳۷۴ ش.
۵. بستانی، فواد افرا، فرهنگ ابجدی (رضا، مهیار)، ج ۱، چاپ دوم، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵ ش.
۶. بنایی، علی اکبر قرشی، قاموس قرآن، ج ۱، ج ۲، ج ۳ و ج ۴ چاپ ششم، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۱۲ ق.
۷. بمانیان، سیده فاطمه، عظیمی "انعکاس معانی منبعث از جهان بینی اسلامی در طراحی معماری"
۸. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم، دفتر تبلیغات، ۱۳۶۶ ش.
۹. تقوائی، ویدا، آشنایی با بناهای تاریخی، تهران، دفتر برنامه ریزی و تالیف آموزشهای فنی و حرفه ای و کار و دانش، ۱۳۹۲.
۱۰. جزائری، نعمت الله بن عبد الله، قصص الأنبياء (قصص قرآن - ترجمه قصص الأنبياء جزائری)، (مشایخ، فاطمه)، تهران، انتشارات فرحان، ۱۳۸۱.
۱۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن (راغب اصفهانی) ج ۲، چاپ دوم، تهران، مرتضوی، ۱۳۷۴ ش.
۱۲. فرهنگ ابجدی (رضا، مهیار) چاپ دوم، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵ ش
۱۳. طباطبایی، سید محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۳ (محمد باقر موسوی)، چاپ پنجم، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴ ش.
۱۴. طبرسی، علی بن حسن مشکاة الأنوار، ترجمه هوشمند و محمدی، (مشکاة الأنوار، ترجمه هوشمند و محمدی)، چاپ اول، قم، دار الثقلین، ۱۳۷۹ ش.
۱۵. طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه مجمع البیان، ج ۶ ج ۲۰ (حسین نوری همدانی)، تهران، فراهانی، بی تا.

۱۶. طریحی، فخرالدین بن محمد، مجمع البحرين، ج ۵، چاپ سوم، تهران، مرتضوی، ۱۳۷۵ش
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه مصطفوی ج ۲، ج ۴ و ج ۵، (سید جواد مصطفوی) چاپ اول، تهران، ۱۳۶۹ش.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۱۱، چاپ دهم، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۶ش.
۱۹. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، آداب معاشرت (ترجمه جلد ۷۱ و ۷۲ بحار الأنوار)، ج ۱، (محمد باقر کمره ای) تهران، اسلامیه، ۱۳۶۴.
۲۰. مشکینی اردبیلی، علی، ترجمه قرآن (مشکینی)، چاپ دوم، قم، نشر الهادی، ۱۳۸۱.
۲۱. مفضل بن عمر، توحید مفضل ترجمه علامه مجلسی، (مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی)، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، بی تا.
۲۲. معین، محمد، فرهنگ معین، ج ۴، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۳.
۲۳. ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین، عوالی اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة، چاپ اول، ج ۱، و ج ۲، قم، دار سید الشهداء للنشر، ۱۴۰۵ق.
۲۴. ابن اشعث، محمد بن محمد، الجعفریات (الأشعثیات)، چاپ اول تهران، بی تا.
۲۵. ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی، دعائم الإسلام، ج ۱ و ج ۲ چاپ دوم، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، ۱۳۸۵ش.
۲۶. ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب عليهم السلام (لاین شهر آشوب) ج ۱، قم، علامه، ۱۳۷۹ش.
۲۷. ابن فهید حلّی، احمد بن محمد، عدة الداعی و نجاح الساعی، بی جا، دارالکتب الاسلامی، ۱۴۰۷ق.
۲۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، ج ۱، چاپ اول، دمشق، دار القلم - دار الشامیة، ۱۴۱۲ق.
۲۹. طبرسی، احمد بن علی، الإحتجاج علی أهل اللجاج (للطبرسی)، ترجمه و شرح غفاری، ج ۱، (غفاری مازندرانی، احمد)، چاپ اول، تهران، مرتضوی، ۱۳۷۱.
۳۰. فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی، الوافی ج ۲۶ چاپ اول اصفهان، کتابخانه امام امیر المؤمنین علی علیه السلام، ۱۴۰۶ق.
۳۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی (ط - الإسلامیة)، ج ۱ چاپ چهارم، تهران، دارالکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ق.
۳۲. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار (ط - بیروت)، ج ۱، ج ۱ بی جا، بیروت ۱۴۰۳.
۳۳. مفضل بن عمر، توحید المفضل، چاپ سوم، قم، بی تا.
۳۴. نجاح عبدالرحمن المرزاقه، اللون و دلالاته فی القرآن الکریم، پایان نامه دکتری، جامعه موهته عماده الدراسات العلیا، تاریخ دفاع ۲۴/۵/۲۰۱۰ میلادی، <http://mohamedrabeea.net>
۳۵. نوری، حسن بن محمد تقی، ج ۱، ج ۳ مستدرک الوسائل مستنبط المسائل، چاپ اول، قم، موسسه آل البيت عليهم السلام، ۱۴۰۸ق.
۳۶. آقا جانی آیدین، معماری مدرن "۱۳۹۸/۹/۱۶. <http://imemar.icivil.ir>
۳۷. "آهک و کاربردهای آن، سایت عمران سافت" فروردین ۱۳۹۶.
۳۸. احمدی، زهرا بازخوانی نقش گمشده حیاط مرکزی در دستیابی به معماری پایدار، نشریه شهر و معماری بومی، شماره ۲، بهار ۱۳۹۱.
۳۹. اخوت هانیه سادات، "باز شناسی هویت دینی در مسکن سنتی (نمونه موردی شهر یزد)" دکترای تخصصی دانشکده هنر و معماری ۲۷/۱/۱۳۹۲.
۴۰. الهی زاده محمد و راضیه، سیروسی "الگو سازی مسکن بر پایه سبک زندگی اسلامی" فصلنامه سبک زندگی دینی، شماره ۱، پاییز، ۱۳۹۳/۴/۴.
۴۱. بمانیان، محمد، سحر ارجمندی، فرزانه، علی محمدی "اصول فقهی مرتبط با حقوق شهروندی بر پایه عدل در طراحی مسکن (نمونه موردی: سه مورد از خانه های ایرانی - اسلامی)" تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۵/۸، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره دوازدهم، تابستان ۱۳۹۲.
۴۲. شفیعیان داریانی، فائزه و علیرضا قبادی، "مفهوم ماندگاری در معماری اسلامی و مقایسه آن با مفهوم پایداری در معماری معاصر" فصلنامه پژوهش معماری، شماره پنجم، زمستان ۱۳۹۳، سال دوم.
۴۳. جعفریان، رسول، آثار اسلامی مکه و مدینه، ناشر دیجیتالی مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان.
۴۴. مهدی زاده سراج فاطمه، "رابطه معنا، زیبایی، شکل و سازه در معماری" پژوهش های معماری اسلامی، فصلنامه علمی پژوهشی، شماره چهارم، پاییز ۱۳۹۳.
۴۵. نجفی امین هوشنگ، طرح خانه های اقتصادی از نظر مصرف انرژی برای مناطق معتدل، تهران، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، ۱۳۶۶.
۴۶. نقی زاده، محمد "مسکن اسلامی (مبانی نظری تا جلوه های عینی در گذشته و حال)"، تاریخ پذیرش ۱۳۹۴/۱۲/۲۴، سال دوم، شماره دوم، بهار و تابستان، ۱۳۹۵.
۴۷. ویکی پدیا، دانشنامه آزاد <https://fa.wikipedia.org>
۴۸. "پایگاه اطلاع رسانی حوزه نت، تاریخ انتشار: ۱۳۹۷/۱۰/۱۶. <https://hawzah.net>